

Соловієнко В. О., кандидат психологічних наук, професор кафедри психології і педагогіки НПУ імені М.П.Драгоманова (м. Київ)

Кучеренко Є. В., кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології і педагогіки НПУ імені М.П.Драгоманова(м. Київ)

ПРОБЛЕМА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ МОДЕЛІ СУЧАСНОГО ФАХІВЦЯ

В статті теоретично проаналізовано проблему конкурентоспроможності сучасного фахівця в контексті його професійної підготовки. З'ясовується сутність ключових категорій цієї проблеми як вихідних орієнтирів для її практичного вирішення. Обґрунтовується психологічна модель конкурентоспроможного фахівця-професіонала.

Ключові слова: психологічна модель фахівця, професійна спроможність, конкурентне середовище, конкурентоспроможність, професіоналізм мислення.

В статье теоретически проанализировано проблему конкурентоспособности современного специалиста в контексте его профессиональной подготовки. Определено сущность ключевых категорий этой проблемы как исходных ориентиров для её практического решения. Обосновано психологическую модель конкурентоспособного специалиста-профессионала.

Ключевые слова: психологическая модель специалиста, профессиональная способность, конкурентная среда, конкурентоспособность, профессионализм мышления.

Актуальність проблеми дослідження.

В нормативних документах та психолого-педагогічній літературі постійно обґрунтовується орієнтація вищої школи на підготовку конкурентоспроможного фахівця, наголошується на актуальності проблеми, розробляються стратегії підготовки нового спеціаліста. При цьому власне поняття «конкуренція», «конкурентоспроможність», «конкурентоспроможний фахівець», «сучасний фахівець» не мають в психолого-педагогічному аспекті достатньо чітких, науково-обґрунтованих дефініцій. Вони трактуються неоднозначно, а іноді й некоректно. Структура конкурентного середовища як простору діяльності сучасного спеціаліста і вимоги цього простору до різних категорій працівників залишаються мало з'ясованими. Не конкретизовані завдання підготовки фахівця нового типу і можливості їх реалізації в умовах вузівського навчання.

В наукових і довідникових працях характеристики суб'єктів професійної діяльності представлені переважно описовими моделями, що включають певні професійно-значущі якості безвідносно до їх функціонального статусу в реальних умовах виробничого процесу [1],[2],[3],[4],[5]. Однак, життя і практика як істинні критерії

довершеності знання внесли свої корективи і доповнення в шкалу оцінок фахівця, які не представлені наукою належним чином. Це стосується категорій буденного вжитку таких як «фахівець», «хороший фахівець», «поганий фахівець», і науково-орієнтованих класифікацій – «сучасний фахівець» та «конкурентоспроможний фахівець».

Мета нашого дослідження полягає в теоретичному аналізі та обґрунтуванні психологічної моделі сучасного конкурентоспроможного фахівця-професіонала в контексті його освітньої підготовки.

Виклад основного матеріалу. В психологічному аспекті інтегрованими показниками кваліфікаційного рівня фахівця є сформованість його професійного мислення та досвід діяльності. Саме вони обумовлюють статус працівника як такого, що за своїми характеристиками відповідає посадовим вимогам або відповідає не повністю чи перевершує їх у своїх результатах.

В умовах планової економіки соціалізму, яка жорстко регламентувала параметри діяльності фахівця і була системою закритою для професійної самореалізації особистості, фахова диференціація спеціаліста обмежувалася

емпірично визначеними градаціями, які можна охарактеризувати наступним чином.

Фахівець – це суб'єкт конкретної суспільно-корисної діяльності, що оволодів необхідними професійними знаннями, вміннями і досвідом, достатніми для її здійснення в межах нормативно визначеного регламенту. В професійному вимірі фахівець – це модель, що є узагальненим еталоном набору мінімально необхідних якостей, які відповідають вимогам діяльності.

Хороший фахівець – це спеціаліст, який володіє вичерпними знаннями предмету своєї діяльності, досконалими вміннями і досвідом, достатніми для вирішення проблеми будь-якої складності в межах своєї компетенції. Базові професійні компоненти хорошого фахівця гарантують йому високий статус в будь-якій суспільно-економічній формації.

Поганий фахівець – працівник, досвід діяльності якого не впливає на вдосконалення знань і вмінь, які цього об'єктивно потребують, внаслідок чого результати його роботи не відповідають нормативно визначеним показникам.

Фахова диференціація як ідентифікація професійних здатностей молодого спеціаліста (випускника вузу) відбувається в процесі реальної практичної діяльності, в якій він або підтверджує свій професійний статус, успішно виконуючи покладені на нього обов'язки, або стає хорошим чи поганим фахівцем. Останні дві градації детерміновані виключно суб'єктивним фактором – високим потенціалом і рівнем домагань у професійній самореалізації – в першому випадку і небажанням чи нездатністю його підтримувати – в другому. Різні рівні професійної ефективності працівника виступають показниками його професійної спроможності.

Професійна спроможність – це статична характеристика потенціалу фахівця, яка засвідчує реальний рівень його професійної підготовки. Різні форми відбору спеціалістів (конкурси, атестації, екзамени та інше) спрямовані на виявлення рівня готовності фахівця до вимог конкретної діяльності із заздалегідь визначеними параметрами якості її виконання. Зусилля, що докладають і докладали в минулому ВНЗ,

вдосконалюючи якість підготовки фахівців, в дійсності, були спрямовані на підвищення їх потенційної професійної спроможності.

Професійно-спроможний спеціаліст – це модель фахівця, на яку орієнтувалося соціалістичне суспільство, і яка з низки об'єктивних і суб'єктивних причин без будь-яких принципово значущих коректив збереглася до сьогодні в освітній політиці країни, особливо в гуманітарній сфері. Вхідження України в нову економічну систему ринкової економіки і курс на інтеграцію в європейський освітній простір визначили нові орієнтири в підготовці фахівця нового типу – конкурентоспроможного.

Проектування нової стратегії підготовки фахівця в умовах, що склалися, вимагає визначеності і коректності в трактуванні понять концептуального апарату. Аналіз смислового контексту ключових категорій проблеми в професійно-освітньому вимірах дає підстави охарактеризувати їх наступним чином.

Конкуренція – феномен ринкової економіки, який ґрунтується на принципі змагальних перегонів «без фінішу», що змушує суб'єктів процесу постійно скеровувати свій творчий потенціал на пошук резервів і відкриття нових можливостей для перевершення стартових показників діяльності. За своєю продуктивною сутністю – конкуренція є механізмом постійного вдосконалення, детермінованого неперехідними суперечностями в змаганнях за надефективність.

Конкурентоспроможність – це інтегрована якість фахівця конкурентного середовища діяльності, яка засвідчує його успішність як суб'єкта конкурентних відносин. Конкурентоспроможність є не віртуальною, а реальною здатністю фахівця, втіленою в продуктах діяльності, які за своїми показниками дорівнюють або перевершують результати інших суб'єктів конкуренції. Конкурентоспроможність є специфічним аспектом професійної компетентності фахівця, який не коректно ототожнювати з високим рівнем академічної підготовки. Високий рівень професійних знань є необхідним, але не самодостатнім компонентом конкурентоспроможності, за яким намагаються її визначити деякі

представники науки і практики. Метафорично узагальнимо, що немає ніяких підстав, завершивши підготовку спортсмена до участі в чемпіонаті, вважати його чемпіоном, доки він не здобув цей титул у реальних змаганнях.

На відміну від професійної спроможності, яка є статичною характеристикою потенціалу фахівця, *конкурентоспроможність є динамічною характеристикою творчого потенціалу працівника*, що забезпечує йому можливість в умовах змагання приймати рішення, які за своєю ефективністю перевершують аналогічні результати інших його учасників.

В психолого-педагогічному аспекті важливою є диференціація понять «конкурентність» і «конкурентноспроможність».

Конкурентність – це категорія сфери товарного виробництва, що характеризує продукцію як конкурентоздатну за сумарним показником трьох критеріїв – якість, вартість, кількість. Конкурентоспроможність – це здатність фахівця ефективно реалізувати свій творчий потенціал в умовах конкуренції. Саме ця здатність виступає єдиним показником і критерієм успішності працівника конкурентного середовища. Конкурентне середовище як простір діяльності не є однорідним у вимогах до функціонального статусу його працівників. Комплексний аналіз цього утворення дає підстави розглядати конкурентне середовище в двох вимірах, що диференціюють конкурентоспроможність на продуктивну та репродуктивну.

Конкурентне середовище – це «полігон» змагань і реалізації переваг «учасників перегонів», які є безпосередніми генераторами ідей і творчого пошуку, спрямованого на вирішення виробничих проблем. Конкурентноспроможність як фахова характеристика стосується саме цієї категорії фахівців (продуктивна конкурентноспроможність). Другий його вимір – це відображення реального рівня досягнень в певній сфері конкурентної виробничої діяльності. Саме в цьому просторі реалізує свої виробничі функції широкий загал працівників, які здійснюють їх в умовах, уже визначених конкуренцією. Лише висока професійна спроможність

гарантує їм успіх в цих умовах діяльності, оскільки саме вона підвищує адаптивні можливості працівника і його сприйнятливості до викликів динамічного розвитку виробничого процесу (репродуктивна конкурентоспроможність).

Якісна диференціація конкурентоспроможності дозволяє стверджувати, що стратегія підготовки фахівця нового типу в умовах ВНЗ має бути зорієнтованою на підвищення рівня його професійної спроможності у форматі, максимально наближеному до вимог конкурентного середовища діяльності. Питання про підготовку конкурентоспроможного фахівця в його академічній моделі в принципі стояти не може, оскільки умови вузівської підготовки *виключають* можливість моделювання конкурентного середовища як простору його становлення. Принципові відмінності в характері діяльності фахівця конкурентного середовища потребують обґрунтування його нової моделі.

Проведені нами дослідження з даної проблеми дають підстави стверджувати, що такою моделлю є професіонал у нетрадиційному розумінні. Тлумачення поняття «професіонал» в довідникових і наукових джерелах засвідчують неоднозначність у розумінні його сутності як кваліфікаційної категорії. Екскурс в етимологію поняття переконливо засвідчує, що за часів соціалізму в умовах тотального режиму і планової економіки професіоналізм як вимір досконалості професійних якостей фахівця не використовувався, а професіонал не був його еталоном. Значною мірою це було обумовлено викривленнями в підборі керівників, коли принцип партійності виступав пріоритетним і не узгоджувався з професійною готовністю претендента до виконання функцій, які на нього поклалися. Недостатня професійна спроможність, що суперечила статусу керівника, спричиняла посилення авторитаризму в керівництві, блокування ініціативи і творчості в діях підлеглих, давала підстави розцінювати їх як спроби підризу авторитету. Блокувало професіоналізм і некоректне застосування конституційного права всіх громадян на працю. Гарантуючи це право, конституція

фактично проголошувала професіоналізм поза законом, надаючи можливість кожному працювати де завгодно і ким завгодно, орієнтуючись на виробничу норму як критерій суспільної ефективності праці. Відповідно до реалій планової економіки професіонал як суб'єкт професійної діяльності ототожнювався з працівником, що має великий стаж роботи за фахом. Свідченням цього є визначення, що подавались в тогочасних словниках.

В наукових джерелах пострадянського періоду проблема професіоналізму представлена працями, в яких автори поглиблюють аналіз професійних якостей фахівця в світлі вимог до праці, з'ясовують їх структурну архітектуру, обґрунтовують роль психологічного і особистісного компоненту в професіоналізмі як системному утворенні.

На думку Є. Клімова, професіоналізм – це певна системна організація свідомості і психіки людини, що включає в себе такі складові: властивості людини як особистості суб'єкта діяльності; комплекс умінь і навичок, необхідних для ефективного виконання професійної діяльності; гнозис професіонала – компетентність працівника в професійному просторі виробничого середовища; інформованість, знання, досвід, культура професіонала; психодинаміка – інтенсивність переживань, швидкість їх змін, психологічні труднощі професії; усвідомлення своєї фізичної відповідності і протипоказань вимогам професії [3].

А. Маркова розглядає професіоналізм як етап у сходженні фахівця до професійної зрілості. Професіоналізм визначається авторкою як сукупність особистісних характеристик людини, необхідних для виконання певної діяльності. Іманентно представлені особистісні передумови до здійснення діяльності кваліфікуються як «нормативний професіоналізм». Факт володіння людиною необхідним нормативним набором психічних якостей, коли професіоналізм стає внутрішньою характеристикою особистості, визначається як «реальний професіоналізм». Професіонал як суб'єкт продуктивної праці трактується А. Марковою як компетентний діяч, професійний профіль якого представлений

повним переліком професіографічних якостей [4].

Домінування елементів особистісного підходу в трактуванні поняття «професіонал» до певної міри нівелювали його функціональні характеристики, які є визначальними, коли оцінюється професійна спроможність фахівця. При цьому в дослідженнях не враховано якості сучасного фахівця-професіонала у конкурентному середовищі.

Ми розглядаємо професіонала як *еталон професійної довершеності фахівця* з високим інтелектуальним потенціалом, зорієнтованого на творчі інновації і здатного ефективно втілювати їх в продуктах діяльності. Особливістю професіонала є його установка на пошук нових резервів вдосконалення діяльності і вміння помічати суперечності у звичних ефективних способах виконання завдань.

Психологічним новоутворенням професіонала, що визначає його еталонний статус є *професіоналізм мислення, тобто сформованість методології професійного мислення*. Це системне психологічне утворення, яке можна визначити як поєднання науково-осмислених професійних знань і включеного в їх структуру критично осмисленого досвіду діяльності, що забезпечує інтелектуальну і практичну готовність фахівця сприймати проблемну ситуацію та проблему в ситуації як цілісну структуру, у взаємозв'язку і суперечностях усіх її елементів, передбачати фактори можливого впливу на ситуацію, тенденції її розвитку і на цій основі визначати стратегію і тактику ефективного вирішення проблеми.

Отже, професіонал – це фахівець, що володіє вичерпними знаннями про предмет своєї діяльності, досконалими вміннями й досвідом і керується в роботі установкою на пошук досконалішого в досконалому, чи такому, що здається досконалим.

Висновки. Професіонал є продуктом конкурентного середовища як простору, що вимагає принципово нових якостей фахівця. Аналіз діяльності професіоналів в умовах конкуренції дав можливість виокремити такі функціонально-особистісні компоненти професіоналізму як психологічного утворення: професійні цінності, професійна спрямованість, спостережливість, критичне

Питання психології

мислення, креативність мислення, прогностичні здібності, самовдосконалення (саморозвиток), продуктивний досвід (критично проаналізований). Саме формування професіоналізму визначає нову стратегію підготовки сучасного фахівця в умовах ВНЗ.

Подолання невизначеності в стратегії підготовки фахівця нового типу, яка до сьогодні залишається головною

перешкодою на шляху вищої освіти України до європейських стандартів, створить реальні умови для прогресу в цьому напрямку. Узагальнюючи результати вивчення проблеми, фаховий стандарт випускника нової генерації можна охарактеризувати як *конкурентно орієнтованого фахівця потенційно високої професійної спроможності*.

Список літератури

1. Бодров В. А. Психология профессиональной деятельности. Теоретическая и практическая проблемы / В. А. Бодров. – М.: ИП РАН, 2006. – 623 с.
2. Деркач А. А. Акмеология личности и профессиональное развитие человека / А. А. Деркач. – М.: РАГС, 2000. – 391 с.
3. Климов Е. А. Психология профессионала / Е. А. Климов. – М.: «Институт практической психологии», 1996. – 400 с.
4. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М.: МГФ Знание, 1996. – 257 с.
5. Толочек В. А. Современная психология труда / В. А. Толочек. – СПб.: Питер, 2008. – 479 с.

Soloviyenko V. O., candidate of psychological sciences, professor

Kucherenko Y. V., candidate of psychological sciences, associate professor

THE PROBLEM OF COMPETITIVENESS AND PSYCHOLOGICAL MODEL OF THE MODERN SPECIALISTS

The authors propose to consider the competitiveness in terms of the psychological model. This model is designed with a more complete understanding concurrency environment and professional abilities as the most important criteria for the training of specialists in higher educational institutions. Analysis of the psychological sources revealed that there is not a holistic understanding of the competitiveness of the future specialist. It is necessary to take into account the real needs of competitive relations. The main feature of competitive professional is the professionalism of thinking. The authors called that among the qualities of this specialist are professional values, professional orientation, observation, forecasting ability, critical thinking and the desire to improve all the skills. The authors believe that the problem will be solved when the strategy of development of competitiveness will be investigated more real.

Keywords: psychological model of specialist, professional ability, competitive environment, competitiveness, professionalism of thinking.